

SOVYET DEVRİ TÜRKMEN DİLCİSİ VE YAZARI HIDIR DERYAYEV

Yakup SARIKAYA¹

Öz

Hıdır Deryayev (1905-1988), 20. yüzyılın ilk yarısında, Türkmen dili, özellikle de Türkmen edebî dili üzerinde görüş bildirmiş bir Türkmen yazardır. Türkmen halkının zihnine "İkbal" adlı romanı ile yerleşen Hıdır Deryayev'in Türkmen dili üzerine yaptığı çalışmaların, özellikle Türkmen edebî dili hakkındaki "Türkmen Köne Edebî Dili" adlı makalesinin ayrı bir değeri vardır. XX. yüzyılın baskıcı otuzlu yıllarında, Türkmen edebî dili hakkında düşüncelerini açıklayan Deryayev, 1917 İhtilali'nden önce de Türkmen edebî dilinin var olduğunu söylemektedir. Bu düşüncesinden dolayı dönemin siyasi ideolojisinin dilinden konuşan yazarlar tarafından milliyetçi olmakla eleştirilen Deryayev, görüşünden döndüğünü ifade etse de 1937 yılında, 19 yıl geçireceği Sibiryaya hapisanelerine gönderilmiştir. Deryayev, dilci olmasının yanında edebiyatçıdır. Dille ilgili makale ve kitaplarının dışında manzumeleri, roman ve piyesleri de bulunmaktadır. Sovyet Devri Türkmen edebiyatının önemli romancılarından biri kabul edilmektedir. Bu makalede onun hayatı, dilciliği, edebi kişiliği ile eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkmen Edebiyatı, Hıdır Deryayev, Edebî Dil, İkbal, Roman

Turkmen Linguist and Author of the Soviet Union Period, Hıdır Deryayev

Abstract

Hıdır Deryayev (1905-1988) is an Turkmen author, who expressed his thoughts on Turkmen language, especially on the Turkmen literary language in the first half of 20th century. Hıdır Deryayev, who settled in the minds of Turkmen people with his novels "İkbal", has an especial value that his studies on the Turkmen language, especially the research article "Turkmen Kone Edebi Dili" which is about Turkmen Literary Language. Deryayev who is describing his thoughts about the Turkmen literary language in the repressive thirtieth years of 20th century, says that there has been already a Turkmen Literary language before the 1917 October Revolution. Deryayev who was criticized with nationalism by the authors of the political ideology of the period because of his mentioned idea, was sent to Siberian prisons in 1937 for 19 years, although he has stated that he returned from his opinion. Deryayev is a linguist as well as author and poet. Apart from his language articles and books, he also has poems, novels, and plays. He is considered one of the important novelists of Turkmen literature in the Soviet Union period. In this article, informations about his life, linguistics, literary personality and works are given.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkmen Literature, Hıdır Deryayev, Literary Language, İkbal, Nnovel

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: sariyakup@yahoo.com

Giriş

Türkmenler, 18-19.asırlarda Köpetdağ ve Merv taraflarında Rus istilasına kadar Hive Hanlığı ve İran Şahlarının baskısı altında yaşamışlar, bağımsızlıklarını kazanmak için onlarla sürekli mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerinde bazen başarılı olmuşlar, İranlıları ve Hive Hanlığını yaptıkları saldırılarla yıldırılmışlardır. 1860 yılından itibaren müstakil bir şekilde bu bölgede yaşayan Türkmenlerin bu dönemi uzun sürmemiş, 1879'da yeni ve daha güçlü bir işgalciyle karşı karşıya kalmışlardır.

Ruslar 1879 yılında Türkmenistan'ı işgal altına alma hazırlıklarına başlamış; Türkmenler bu defa da Ruslara karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. Göktepe kalesi ve civarında yapılan ilk savaşta Ruslar yenilgiye uğratılmış, ancak çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere yaklaşık dört bin Türkmen hayatını kaybetmiştir. Bundan iki yıl sonra yapılan savaşta da ağır kayıplar (yirmi sekiz bin ölü) veren Türkmenler artık Rus yenilgisini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Merv bölgesindeki Türkmenler, tekrar savaşmak için hazırlıklar yapmayı deneseler de başarılı olamamışlar ve bütün Türkmenler, Ocak 1884'te Rus hâkimiyetine girmeyi kabul etmek zorunda kalmışlardır. 19. Yüzyıl sonlarında ve 20. Yüzyıl başlarında birkaç defa ayaklansalar bile bu ayaklanmalar Ruslar tarafından bastırılmıştır. Bu gelişmelerin tabii bir sonucu olarak 27 Ekim 1924 tarihinde Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (Saray, 1993, s. 26-41).

Türkmenlerin yazılı edebiyatlarının başlangıcı 18. yüzyıldır. Türkmen edebiyatının ilk örneklerini, büyük Türkmen şairi Mahtumkulu Türkmençe yazdığı eserleriyle bu asırda vermiştir. Mahtumkulu'dan önceki asırlarda yetişmiş Bayram Han ve Vepayı gibi Türkmen şairleri, eserlerini Çağatay ebebî diliyle yazmışlardır.

Mahtumkulu'nun Türkmençenin edebî dil olarak ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Mahtumkulu ile başlayan ve Seydi, Zelili, Mollanepes ve Kemine ile devam eden 18-19. asırlardaki klasik dönemden sonra Türkmen edebiyatı Körmolla, Bayram Şahir ve Durdı Gılıç gibi halk şairleri eliyle devam etmiştir. Türkmen klasik edebiyatı örneklerinin birçoğunu zihinlerine yerleştirmiş bu halk şairleri Ekim devrimi öncesinde daha çok halk şiiri tarzında eserler veriyorlar, kendi şiirlerinin yanı sıra, edebî mirastan yararlanarak bu mirasın örneklerini halk arasında yaymada önemli bir görevi yerine getiriyorlardı. (Kara, 2002, s. 245).

Sovyet Devri Türkmen Edebiyatı denilen 20. yüzyılın ilk çeyreğinden (1924 Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu) itibaren Türkmenistan'da edebiyat, Sovyetler Birliği'ne bağlı bütün cumhuriyetlerde olduğu gibi, yeni kurulan rejimin direktifleri doğrultusunda, sosyalist gerçekçilik prensibi etrafında şekillenir ve gelişir.

Yeni Türkmen edebiyatına ait ürünler, 1920'li yıllarda verilir. 1924 yılı başından itibaren, daha sonra düzyazı türünde başarı gösterecek olan Berdi Kerbabayev'in, Garaca Burunov ve Yakup Nasırlı'nın şiirleri Türkmenistan gazetesinin sayfalarında görülmeye başlar. Otuzlu yıllarda da şiir edebiyatın temel ve en büyük kolu olma özelliğini korur. Devrin

şairleri, diğer konuların yanında köy ve kolhoz hayatına şiirlerinde yer verirler. Otuzlu yıllarda yazılan birçok şiirde eski Türkmen hayatının sıkıntılarla dolu olduğu, zenginlerin fakirleri ezdiği, kadınların esaret altında yaşadıkları iddia edilmiştir. Yeni Türkmen hayatının, zengin fakir ayrımını ortadan kaldıracağı için fakir insan kalmayacağı belirtilmiş, kadınların esareten kurtularak hürriyetlerine kavuşacakları söylenmiştir (Kara, 2002, s. 245).

Rejimin yanında veya karşısında olanlar mücadelesi 1930-1940'lı yıllarda iyice kızışmış, tutuklanıp hapse atılan şairlerin bir kısmı sonradan salıverilmiş, bir kısmı ise yok edilmiştir. Eli kalem tutan kıymetli insanların sindirilmeye çalışılması ve bir kısmının yok edilmesiyle, Türkmen kültürüne büyük bir darbe indirilmiştir (Kara, 2002, s. 246).

Rus istilasının başladığı yıllarda vatanperver Türkmen şair ve yazarları, kalemleriyle Ruslara karşı savaşmışlardır. Bunların en meşhurları, Göktepe'deki Rus katliamını şiirleriyle dile getiren Gayıpberdi, Misgingılıç (Mollagılıç) ile Türkmenistan'ın ve Türkmenlerin istiklali için şiirleriyle mücadele eden Abdülhakim Gulmuhammed, Körmolla, Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Oraz Vepayev ve Amandurdı Alamışev gibi kimselerdi. Vatanın istiklali ve milletin hürriyeti için verdikleri mücadelelere, bütün baskılara rağmen, 1930'a kadar devam etmişlerdi. Ancak 1930'dan sonra rejimin baskısı artmış, vatansever şair ve yazarlar eserleriyle birlikte bir bir yok edilmişlerdir. Daha sonra başlatılan propaganda ile bu Türkmen şair ve yazarlarının birer ayrılıkçı burjuva milliyetçisi oldukları söylenmiş, 1934 yılında düzenlenen Birinci Sovyet Yazarları Kongresi'nde yerilmişlerdir (Kara, 1998, s. 162-163).

1934 yılında Moskova'da Sovyet yazarlarının birinci umumi kurultayı oldu. Bu kurultay, bütün türlerde yazarlar karşısında konkret (somut) vazifeler koydu ve onların yazacağı eserlerin konularını, bu konuların ana hatlarını belirtti. Bu kurultaya Türkmen yazar ve şairleri de katılmıştı ve onlar vatana döndükten sonra büyük bir ruhla Komünist Partisi'nin gösterdiği konularda eserler yaratmaya başladılar. Böylelikle Türkmen edebiyatı tam olarak özüne yeni bir istikamet, sosyalizm kuruculuğuna hizmet istikameti seçmiş oldu. Kuruculuk devrinin ilk yıllarında sosyalizmin aleyhine yazan yazarlar, ya teslim olup partinin gösterdiği yola dönmüşler veya yeni iktidarlar tarafından sıkıştırılıp aradan çıkarılmışlardır (Kazımoğlu, 1995, s. 184).

Böylece, 1934 yılında düzenlenen Türkmenistan Sovyet Yazarlarının Birinci Kurultayı, Türkmen edebiyatında Sovyet egemenliğinin asıl unsur olduğunu kabul etti (Söyegov, 1998, s. 119-120).

Sovyet rejiminin bu baskıcı yıllarında eser veren, Türkmen dilinin meseleleri üzerine görüş bildiren Türkmen aydınlarından biri de Hıdır Deryayev'dir. Deryayev bu yıllarda dilci bir akademisyen olarak, bir taraftan Türkmen dili ile ilgili kitap ve makaleler yazarken, diğer yandan manzumeleri ve "İkbal" romanıyla edebiyatta boy göstermiştir.

Deryayev, bir Türkmen dilcisi olarak 1930'lu yıllardaki edebî dil tartışmalarına katılmış, bu yazılardan birinde Ekim Devrimi'nden önce de Türkmenlerin edebî bir dilinin mevcut olduğunu söylediği için Sovyet rejimi taraftarlarının hücumuna uğramıştır. Bu tenkitler üzerine kendini kurtarmak için fikrini değiştirdiğini söylese de 1937 yılında halk

düşmanı olarak yargılanmış ve 19 yıl hapse mahkûm edilip cezasını çekmek üzere Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. 1930'lardaki Stalin'in baskıcı yıllarında devrim öncesi dönemi övmek, hele hele Deryayev gibi, Ekim Devrimi'nden önce de Türkmenlerin edebî dilinin olduğunu iddia etmek, bir aydının halk düşmanı ilan edilmesi için yeterlidir. Nitekim Hıdır Deryayev de diğer Türkmen aydınları gibi bu süreci yaşamış, fikirlerinden döndüğünü söyleyerek canını kurtarabilmişse de, 19 yıl hapse mahkûm olmaktan kurtulamamıştır.

Türkmen tarihi, düşüncesi, dili, kültüründe, XX. yüzyılın ilk yarısında gelenekle Sovyetler Birliği'nin devrimci anlayışı arasında canı pahasına köprü olmaya gayret gösterenlerden biri de Hıdır Deryayev'dir (Aşirov, 2019, s. 131).

Hıdır Deryayev, 1956'da cezasını tamamlayıp ülkesine döndükten sonraki dönemde edebiyatla ilgilenmiştir. Deryayev 1988 yılındaki vefatına kadar, Türkmen dili ve meseleleri ile ilgili çalışmalar yerine kendini edebiyat (nesir) alanında kendini göstermiş, yazarlığını ön plana çıkarmıştır. Son dönemde yazmış olduğu roman ve piyesler bunun kanıtıdır.

Hıdır Deryayev'in Hayatı, Dilciliği, Edebî Kişiliği ve Eserleri

1- Hayatı

Hıdır Deryayev, Merv (Marı) şehrinin Egrigüzer Köyü'nde, bir çiftçi ailesinde, 1905 yılında dünyaya gelmiştir. On iki yaşına kadar ailesinden terbiye almış, çiftçilik işleriyle meşgul olmuştur. Küçük yaşta, önce annesi, sonra da babasının kaybetmiş, bu yüzden akrabaları tarafından büyütülmüştür. Fakat o, bu zorluklar içinde okuyup kendisini yetiştirmesini bilmiş, önce köyünde ilk mektepte bir Tatar molladan ders almış, sonra 1920 yılında Merv'de açılan Togtamiş Mektebinde okumuştur. Burada bir yıl okuduktan sonra, orta mektepler için öğretmen yetiştiren Türkmen Maarif Enstitüsüne devam etmiştir. Bu enstitü Taşkent'e taşınınca, Deryayev Taşkent'te eğitimine devam etmiş, 1926 yılında bu enstitüyü başarıyla tamamlamıştır. Deryayev'de eğitimcilik yeteneğinin olduğunu gören okul yöneticileri, onu bu enstitüye öğretmen olarak almışlardır. Böylece Deryayev öğretmenlik mesleğine başlamıştır. Fakat Hıdır Deryayev bu başarıyla ve aldığı eğitimle yetinmeyip Taşkent'te açılan Kazak Pedagojik Enstitüsüne kaydolarak, 1928'e kadar orada okumuştur. Bu enstitü de Almaata şehrine nakledilince Orta Asya Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinin ikinci sınıfına geçiş yapmış, Filoloji Fakültesini 1931'de tamamladıktan sonra Aşkabat'taki Devlet Pedagojik Enstitüsüne asistan olarak gönderilmiştir. 1937 yılına kadar bu enstitüde, önce asistan, sonra doçent unvanıyla bölüm müdürü olarak çalışmış, genç nesli eğitmek için büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat buna rağmen, Türkmen edebî dili hakkındaki görüşleri sebebiyle 1937 yılında Stalin'in Şahsiyet Kültü Politikası'nın kurbanı olarak cezalandırılmış, bu tarihten 1956 yılına kadar 19 yılını geçireceği Sibiryaya hapishanelerine gönderilmiştir. 1956 yılında özgürlüğüne kavuştuktan sonra, yazarlık hayatına devam edip Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSR) İlimler Akademisi Magtımğulı Dil ve Edebiyat Enstitüsünde bilim insanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1962 yılında TSSR Yazarlar Birliğinin kâtipliğine seçilip, 1965 yılına kadar burada çalışmıştır. 1979

yılından 1981 yılının Mayıs ayına kadar ise TSSR Yazarlar Birliğinin başkan yardımcılığını yapmıştır. Deryayev, 1988 yılında vefat etmiştir (Muhiyev ve Kürenov, 1988, s. 19-20).

2- Dilciliği ve Türkmen Dili ile İlgili Çalışmaları

Hıdır Deryayev, Türkmen dili üzerine çalışmalar yapmış ilk Türkmen dilcileri arasındadır. 1969 yılında Türkmenistan İlimler Akademisi Muhabir Üyeliğine seçilmiş bir akademisyendir. Aşkabat Devlet Pedagoji Enstitüsünde önce asistan, sonra bilim insanı doçent olarak görev yapmış, 1933 yılından itibaren de enstitünün bölüm başkanlığını yürütmüştür.

Türkmenistan'da Türkmen diliyle ilgili ilk eserler 1920'li yılların sonuna doğru yayımlanır. 1929'da Türkmen Türkçesi grameriyle ilgili bir eser, Türkmenceyi öğreten bir kılavuz kitap ve Rusça-Türkmençe Sözlük hazırlanmıştır. 1930'lu yıllarda özellikle Türkmen dili ve edebiyatıyla ilgili ders kitaplarının yazılmasına ağırlık verildiği görülmektedir (Kara, 2002, s. 243).

1933-1937 yılları arasında Deryayev Türkmen dili üzerine birkaç önemli eser neşreder. Önce 1933 yılında 6-7. Sınıflar için "Türkmen Diliniñ Sintaksisi" adlı okul kitabını neşreder. 1934 yılında ise yine okullar için "Türkmen Diliniñ Grammatikası", "Yevropalılar Üçin Türkmen Dili" gibi eserleri yayınlanır. 1936 yılında yapılan 1. Türkmenistan Linguistik Kurultayı'na "Türkmen Diliniñ Sintaksisiniñ ve Punktuasiasınıñ Esası Meseleleri" adlı makalesiyle konuşmacı olarak katılmıştır.

Deryayev Türkmenistan İlimler Akademisinin Dil Bilimi Enstitüsünde önce araştırmacı, sonra uzman olarak görev yapar. Deryayev Türkmen dilinin tarihine ilişkin makaleler de yazmıştır. Bunların arasında, "Gelcek Zaman İşliğiniñ Kâbir Meseleleri", "Türkmen Diliniñ Tarihiniñ Meseleleri", "Magtımğulınıñ Eserleriniñ Gözleğinde" adlarını taşıyan ilginç makaleler vardır.

1937 yılında Stalin'in Terör Siyaseti'nin kurbanları olan Türkmen aydınları hakkında yazılmış "37-in Odu" (1937'nin Ateşi) adlı kitapta H. Deryayev'in de ismi geçmektedir:

Bolşevikler Türkmen toprağında siyasi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için Aytakov, Atabayev gibi yiğitlerden yararlanıp, Ezizhan, Cüneythan gibi serdarlarımızı yok ettiler. 1937'deki son icraatlarında Türkmenlerin arasında milliyetçilik duygusunu dibinden yok etmek için başını kaldıranın başını kestiler. Rus şovenistleri Türkmen toprağında örf âdetlerimize ve edebi mirasımıza ağır darbeler vurdular. ... Türkmenleri öz ata-babalarının tarihi ve edebi miraslarından uzaklaştırmak için önce alfabemizi değiştirdiler, sonra Rusça dışındaki Arap-Fars yazısıyla yazılmış edebi miraslarımızı yok ettiler. Yazar ve şairlerimiz Vepayev, Gulmuhammet ve Deryayev'i yok ettiler. 1937 yılında geniş ölçekte katliam ve terör siyaseti uygulayıp, Türkmen devletinin bütün kadrolarını öldürdüler (Gürgenli, 1993, s. 3-4).

Yukarıda Deryayev ile birlikte ismi geçen diğer Türkmen aydınlarından Vepayev, Oraz Vepayev (Kakacan ve Kara, 1993), Gulmuhammet ise Abdulkhakim Kulmuhammetov'dur (Söyegov, 2000).

1931'de Abdilhekim Gulmuhammedov'la Oraz Vepayev'in, 1937'deyse Oraz Täçnazarov'la Hocanepes Çarıyev'in siyasi yönden suçlanarak önce hapsedilmeleri ve daha sonra kurşuna dizilmeleri; Berdi Kerbabayev, Garaca Burunov, Şalı Kekilov, Ruhı Alıyev ve Hıdır Deryayev'in tutuklanması, edebiyatın gelişmesini ister istemez etkiler. Tutuklanan yazarlardan Hıdır Deryayev'in dışındakiler, 1940 yılında serbest bırakılır. Deryayev ise, 1956 yılında hürriyetine kavuşur (Kakacan ve Kara, 1993, s. 4-5).

Gürgenli'nin çalışmasında (1993) Hıdır Deryayev'in sürgüne gönderilme sebebi şu şekilde açıklanmaktadır:

Türkmenistan Maarif Komiser Dergisinde neşredilen, Türkmen Pedagoji Akademisinin hocalarından Hıdır Deryayev'e ait "Köne Türkmen Edebî Dili" adlı makale T.S (Sovyet Türkmenistanı) Gazetesinin 30 Mayıs 1933 sayısında neşredilmiştir. Deryayev bu makalede, bütün tehlikeleri göze alıp, Ekim Devriminden önce de Türkmenlerin edebî dilinin olduğu fikrini öne sürmüştür. Bolşevikler Türkmenlerin edebî dilinin, ancak devrimden sonra olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Hıdır Deryayev, bu fikrini özgürce dile getirdiği için suçlanıp 19 yıllık sürgüne gönderilmiştir (Gürgenli 1993, s. 49-50).

Bu makalenin daha önce de Komünistler Maarifi dergisinde yayımlandığı görülüyor:

Sosyalist Türkmen Edebiyatının meşhur simalarından biri olan Deryayev'in Türkmen edebî dili hakkındaki özgün görüşünün yer aldığı "Türkmen Köne Edebî Dili" adlı makalesi, 1932 yılında "Komünistler Maarifi" adlı derginin 44-49. sayfaları arasında yayımlanmıştır (Deryayev, 1932).

Deryayev makalesinde, "İnkılaptan [Ekim 1917] önce Türkmen edebî dili var mıydı?" sorusu bağlamında değerlendirmede bulunmakta ve soruya olumlu yaklaşmaktadır (Aşirov, 2019, s. 123).

Deryayev, Mahtumkulu ve diğer şairlerin şiirlerinden örnekler vererek Türkmen edebî dilinin varlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece Türkmen edebî dilinin İnkılaptan önce de var olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ancak Deryayev, İnkılaptan önce var olan Türkmen edebî dilinin emekçilerin değil, zenginlerin edebî dili olduğunu söylemektedir (Aşirov, 2019, s. 126).

Türkmen halkının zihnine "İkbal" adlı romanıyla yerleşen Hıdır Deryayev'in Türkmen dili üzerine yaptığı çalışmaların ayrı bir değeri bulunmaktadır. XX. yüzyılın baskıcı otuzlu yıllarında Türkmen edebî dili hakkında düşüncelerini açıklayan Deryayev, 1917 İhtilalinden önce de Türkmen edebî dilinin olduğunu söylemektedir. Deryayev'in bu düşüncesi, dönemin siyasi ideolojisine aykırı olduğundan, yönetimin dilinden konuşan yazarlar tarafından milliyetçilikle eleştirilmiştir. Deryayev, bundan sonra oluşan durumdan canını kurtarabilme, daha doğrusu millî düşüncenin kaybedilmemesi adına, görüşünden döndüğünü ifade eden bir yazı kaleme alsada da 19 yıl geçireceği Sibiryâ hapishanelerine 1937 tarihinde gönderilmiştir (Aşirov, 2019, s. 131).

Hıdır Deryayev, 1956 yılında özgürlüğüne kavuştuktan sonraki dönemde, bir yandan akademisyen (doçent) olarak Türkmenistan İlimler Akademisinde görev yaparken, diğer yandan edebiyat alanında, yazarlıkla meşgul olmuş ve Sovyet Devri Türkmen edebiyatına roman ve piyesler kazandırmıştır.

3- Edebî Kişiliği ve Eserleri

Deryayev ilk Türkmen dilcilerinden biri olmasının yanı sıra, Türkmen edebiyatına eserler kazandırmış bir edebiyatçıdır. “Arzu” (1928), “Ökünçmi, maslahat?” (1929) adlı lirik manzumeleri, “İkbal” (1960), “Harasat”(1971), “Mâhir Uçgunları”(1980) adlı romanları ile “Mukaddes Ocak” adlı uzun hikâyesinin yanında “İkbal”, “Mâhri”, “Hocanepes” adlı piyesleri yazmıştır. Bunların dışında, yazarın devrinde matbuattan çıkmış güncel toplumsal sorunlar üzerine bazı makaleleri de vardır. Deryayev, eserlerinin sayısı fazla olmamasına karşın, Türkmen edebiyatında önemli yere sahip bir yazardır (<http://gollanma.com/hydyr-deryayew.html>).

Hıdır Deryayev, çoğu Türkmen edebiyatçısı gibi önce şiirler yazarak edebiyat dünyasında kendisini göstermiştir. Onun ilk eseri olan “Çal, Dutarım” adlı manzumesi, Sovyet öncesi dönemde ezilen alt sınıftan insanların hayatı hakkındadır. “Amıderya” (1928) ve “Ökünçmi, Maslahat?”(1929) adlı manzumelerinde ise susuzluk ve silahsızlanma konuları işlenmiştir. Hacim bakımından uzun olmayan “Arzu”(1928) şiirinin ise dili sade, konusu ve kompozisyonu basittir (Cumayev ve Işanguliyev, 1981, s. 186).

Türkmen yazarları, 20. Yüzyılda, özellikle 1917 Ekim Devrimi’ni işleyen birçok eserler yazdılar. Bunlar arasında, Berdi Kerbabayev’in Aygıtlı Ädim, B. Seytekov’un Doganlar, H. Deryayev’in İkbal adlı romanları vardı (Geldiyev vd., 1998, s. 352).

1930-1940 yılları arasında yetişen Türkmen yazarları, halkın sosyalizm uğrunda mücadelelerini anlatan eserler yazdılar. Bu dönemde meşhur yazarlarımız A. Govşudov Perman adlı büyük tarihî romanını yazmaya girişti, H. Deryayev İkbal romanının birinci kitabını (Ganlı Pencede adıyla) yazıp bitirdi (Tañrıberdiyev, 1966, s. 12).

Deryayev’in bu dönemde nesir türünde yazmış olduğu ilk eseri “Ganlı Penceden” adıyla yayınlanan “İkbal” romanıdır. Bu eser Türkmen nesrinin başarılı romanlarından biridir. Yazar bu romanını 1934 yılında yazıp bitirse de, çeşitli sebeplerle 1937’de Ekim ayında basılabilmştir. Ancak yine o zamanın rejiminden kaynaklanan çeşitli sebeplerden okuyuculara ulaşmadan yasaklanmıştır. Bu roman, uzun yıllar Türkmen okuyuculardan uzak kaldıktan sonra, yazarın roman üzerinde yeniden çalışıp düzenlemesiyle 1960 yılında “İkbal” adıyla yeniden yayımlanmıştır (Deryayev, 1981).

İkbal romanı yayınlandığında yazarına büyük bir şöhret kazandırmış, böylece Deryayev daha da verimli çalışmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak 1962 yılında İkbal romanının ikinci, 1966 yılında üçüncü, 1971 yılında ise son kitabını (cildini) yayımlamıştır (Deryayev, 1983a; 1983b; 1985). İkbal romanı yayınlandığında Türkmen okuyucular tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve yazarına büyük bir şöhret kazandırmıştır.

Deryayev, üzerinde yorulmadan çalıştığı, büyük emekler harcadığı dört ciltlik “İkbal” romanıyla nesir türünde ne kadar yetenekli olduğunu ispatlamış, roman karakterlerini işlemekteki ustalığını göstermiştir.

Hıdır Deryayev’in İkbal romanı basım tarihi itibarıyla (1937) Türkmen edebiyatının ilk romanıdır:

Türkmen edebiyatına roman, sosyalizmle birlikte girer. İlk matbu roman örneği Hıdır Deryayev’in İkbal adlı eseridir. Bu roman, yazarının 1933’te neşrettiği “Köne Türkmen Edebi Dili” adlı yazısı sebebiyle on dokuz yıl hapse mahkûm edilmesinden ötürü yayımlandığı dönemde pek itibar görmemiştir. Bunun neticesinde siyasi sebeplerle Berdi Kerbabayev’in 1940’ta neşrettiği Aygıtlı Ädim adlı eseri ilk Türkmen romanı kabul edilmiştir (Gökçimen, 2013, s. 182).

İlk baskısı 1937’de yapılan İkbal (Talih) romanında örf ve âdetleri yüzünden birbirine kavuşamayan iki gencin vakaları anlatılır ve kadınlara devrimin sağladığı haklar üzerinde durulur. Bu amaçla Türkmen örf ve âdetleri sık sık eleştirilir. Bunların devrimin önünde bir engel olduğu, güya insanlara korku saldığı belirtilir (Gökçimen, 2015, s. 455).

Hıdır Deryayev, Türkmen Sovyet Edebiyatında şair olduğu halde yazarlığı ile öne çıkmış biridir. Romanları birçok dile çevrilmiştir. En çok çevirisi ve aktarımı yapılan eseri, İkbal romanıdır. 1937’te yayımlanan İkbal, Türkmen nesrinde yeni bir adım olmuştur. İkbal, Türkmen Edebiyatında realist ilk eser olarak kabul görür. Yazar, bu romanıyla başta Türkmenistan’da ardından Özbekistan’da tanınır. Deryayev, realist çizgide yazdığı romanlar silsilesine “Harasat” ile devam eder. Fakat Harasat’ta realizmin yeni bir türü olan sosyalist gerçekçiliği benimser. “Harasat” romanı ilk kez 1974’te neşredilir. 1987’de bir kere daha yazarın seçilen eserlerinin arasında yayımlanır (Gökçimen, 2008, s. 370-371).

Deryayev’in İkbal romanı dışında “Harasat”(1971) ve “Mähir Uçgunları”(1980) adlı romanları ile “Mukaddes Ocak” adlı uzun bir hikâyesi de vardır. Deryayev’in bu manzume, roman ve piyesleri dışında “Ulı Saçağıñ Rısgalı” adlı bir kitapta ön söz yazısı da bulunmaktadır.

Yazarın son yıllarında yazdığı Harasat ve Mukaddes Ocak adlı eserleri Türkmen nesrini zenginleştirmiştir. Bu eserlerin ilkinde (Harasat) otuzlu yılların vakalarından söz edilerek, halkı medeniyete (rejime) yöneltme, halkın eğitim seviyesini artırma, tarım ve hayvancılığın yeni şekillerini benimsetme konularından bahsedilir (Cumayev ve İşanguliyev, 1981, s. 186).

“Harasat”, eski dönem, yani sosyalist devrim öncesi yaşam ile sosyalist devrim sonrası yaşamı mukayese etme üzerine kurgulanmıştır. Eski eğitim-yeni eğitim, eski ziraat-yeni ziraat, eski örf adetler-yeni hayat gibi kavramlar çerçevesinde çatışmayı işleyen yazar, sonuçta sosyalist sistemin üstünlüğünü savunur (Gökçimen, 2008, s. 371).

Sosyalist Türkmen Edebiyatında Hıdır Deryayev gibi baskıcı sistemin dayatmalarına maruz kalmış birçok edebiyatçı, çatışma eksenli eskiyeni mukayesesini içeren, rejimi öven

eserler yazmak zorunda kaldılar. Bunun sonucu olarak Hıdır Deryayev'in "Harasat" romanı tipik bir diyalektik sürecin ortaya çıkması için çatışmayı esas alan taraflı, sosyalist rejimi öven tezli bir eserdir. Bu yüzden eserin edebî kıymeti zarar görmüştür. Modern roman tekniklerine şeklen riayet edilse de "Harasat", bütünüyle bir sanatsal değere ulaşamamıştır. Bunda sosyalist gerçekçiliğin sanat görüşünün edebî yaratıyı sınırlandırmasının etkisi büyüktür. (Gökçimen, 2008, s. 380).

Hıdır Deryayev kendini tiyatro alanında da ispatlamıştır. Onun İkbal romanından tiyatroya uyarladığı "İkbal" piyesi, Mollanepes Türkmen Devlet Tiyatrosunda defalarca sahnelenmiştir. Deryayev'in bu piyesi dışında "Mähri"(1964) ve "Hocanepes" (1968) adlı piyesleri de vardır. Bu piyesleri de Türkmen Devlet Tiyatrosunda uzun süre sahnede kalmıştır. Bu piyeslerde örf ve âdetlere karşı verilen sonuçsuz mücadele ve Türkmen halkının geçmişte susuzluktan çektiği eziyetler anlatılmaktadır.

Deryayev edebiyat alanındaki hizmetlerinden dolayı 1967'de devlet tarafından Lenin Madalyası'yla ödüllendirilip kendisine "Türkmenistan Halk Yazarı" unvanı verilmiş, 1969 yılında ise Türkmen dil bilimine, Türkmen Sovyet edebiyatına katkıları nedeniyle Türkmenistan (TSSR) İlimler Akademisinin muhabir üyeliğine seçilmiştir. Yazar, Türkmen dilcisi, doçent Hıdır Deryayev, bu tarihten sonra ölümüne kadar Türkmenistan Devlet Yazarlar Birliği'nin faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır.

Sonuç

Hıdır Deryayev Sovyet devri Türkmen edebiyatının önemli temsilcilerinden biridir. Edebiyatçı, yazar olmasının yanı sıra, Hıdır Deryayev'in Türkmen dili ve meseleleri üzerine çalışmaları da bulunmaktadır. Nitekim, Türkmen edebî dilinin devrimden önce de mevcut olduğunu savunan bir yazısı yüzünden, Stalin'in 1930'lardaki baskıcı yıllarında rejim taraftarlarının hedefi olmuştur. Görüşünden döndüğünü söylemesine rağmen, Stalin'in Sovyetler Birliği çapında uyguladığı devlet terörünün sonucu 1937 yılında yargılanmış, bu yargılama sonucu canını kurtarabilse de 19 yıl Sibiry'a da hapse mahkûm edilmiştir.

Hıdır Deryayev, Türkmen tarihi, düşüncesi, dili ve kültüründe, XX. yüzyılın ilk yarısında, gelenekle Sovyetler Birliği'nin devrimci anlayışı arasında canı pahasına köprü olmaya çalışmış bir Türkmen aydınıdır. Cezasının bitmesiyle edebiyat hayatına geri dönmüş, Türkmen edebiyatına roman ve piyesler kazandırmıştır. 1988 yılındaki vefatına kadar bilim ve sanat hayatına devam etmiş, akademisyen üye olarak Türkmenistan İlimler Akademisinin, halk yazarı olarak da Türkmenistan Devlet Yazarlar Birliğinin faaliyetlerinde etkin olarak yer almıştır.

Kaynakça

- Aşırov, T. (2019). Sovyet Türkmenistan'ında Edebî Dil Araştırmaları: Hıdır Deryayev Örneği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 121-131.
- Cumayev, K. ve Işanguliyev, E.(Red.) (1981). *Türkmen Edebiyatının Tarihi*, 5. Cilt. Aşgabat: İlim Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1932). Türkmen Köne Edebi Dili. *Komünistler Maarifi Jurnalı*. Aşgabat, (19-20), 44-49.
- Deryayev, H. (1980). *Mâhir Uçunları*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1981). *Eserler yığındısı birinci tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1983a). *Eserler yığındısı ikinci tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1983b). *Eserler yığındısı üçüncü tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Deryayev, H. (1985). *Eserler yığındısı dördüncü tom İkkal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.
- Durdiyev, K. ve Kara, M. (1993). Yirminci Yüzyıl Türkmen Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(Mayıs), 3-9.
- Gökçimen, A. (2008). Hıdır Deryayev'in Harasat Romanında Sosyalist Gerçekçi Açından Eski-Yeni Çatışması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 3/2 Spring, 370-381.
- Gökçimen, A. (2013). Sosyalist Dönem Türkmen Romanında Başkahramanın Bağımsızlıkla Sonuçlanan Yolculuğu, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 2/1, 181-198.
- Gökçimen, A. (2015). Ekim Devrimi Temalı Türkmen Romanlarında Rus Tipler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 54, 451-466.
- Gürgenli (Güli), A. (1993), *37-iñ Odu, 1937-nci yılda Terrorçılık Siyasatına Gurban Bolan Türkmenler Hakında, İsveç*.
- Geldiyev, G., Allakov, J. ve Şamıradov, B. (1998), *Türkmen Edebiyatı 9*, Aşgabat: Magarîf Neşiriyatı.
- Hıdır Deryayev. <http://gollanma.com/hydyr-deryayew.html/> Erişim Tarihi: 14.04.2020
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkleri Edebiyatı, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 159-178.
- Kara, M. (2002). "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14(Güz), 235-252.
- Kazımoğlu (Tağızade), S. (1995). *Türk Toplulukları Edebiyatı I*. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- Muhyev, H. ve Kürenov, S. (1988). *Türkmen Dilçileri*. Aşgabat: Magarîf.
- Saray, M. (1993). *Türkmen Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Söyegov, M. (1998). Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tesbitler ve Yeni Malûmatlar, *Bilig*. Güz(7), 112-120.
- Söyegov, M. (2000). Sovyetler Devrinde Mazlum Bir Türkmen Aydını Abdülhakim Kulmuhammetov, *Bilig*. Bahar(13), 93-116.
- Taňrıberdiyev, H. (1966). *Berdi Kerbabayev – Söz Ussadı*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı.